

Najlepši rituali v vrtcu

Claudia Uhan, vzgojiteljica, Vrtec Ciciban Novo mesto

Ljudje potrebujemo rituale. Ti nas spremljajo skozi celo življenje. Kot otroci moramo najprej spoznati sebe, svoje meje, pridobiti zaupanje in vzpostaviti red v tem velikokrat konfuznem svetu. Tu nam lahko rituali zelo pomagajo. V članku bom spregovorila o tem, zakaj so rituali za otroka tako pomembni in kako jih lahko v vrtcu pozitivno uporabimo. Preko njih lahko otroka vzgajamo, mu postavljamo meje, nudimo tolažbo, občutek varnosti in strukture. Zbrala sem nekaj idej ritualov, ki jih lahko vključimo v vsakdan skupine in moje izkušnje z le-temi. Spregovorila pa bom tudi o tem, kdaj je treba v smisel izvajanja ritualov podvomiti in zakaj še vedno obstajajo zadržki za implementacijo ritualov v naše okolje.

Kaj so rituali?

Ritualni so ponavljajoča se dejanja s simboličnim značajem, sledijo določeni shemi in imajo urejen način delovanja, za katerega je vedno značilna časovna struktura – začetek in konec. Za rituale je značilno to, da jih redno ponavljamo in postanejo neke vrste obred in rutina. Lahko jih izvajamo zavestno ali popolnoma podzavestno. Imajo kanalizacijski in stabilizacijski značaj in delujejo v našem dnevu kot neke vrste naznačevalci. Pravzaprav je katero koli dejanje lahko ritual. Ponavljajoče dejanje pa postane ritual, ko z njim čustveno soglašamo in mu sledimo, tudi če logično ni dojemljiv. Pri tem ni bistvenega pomena, ali smo potek rituala določili sami ali se držimo neke tradicije.

Pojem ritual še dandanes ne spada popolnoma v okvir današnje moderne družbe, saj ga zaradi minulih vojaških in patriarhalnih struktur v naši zgodovini nekateri še vedno povezujejo s pretegi predpisi, dolgočasnimi pravili ali zastarelimi tradicijami. Spet drugi pomislijo ob tej besedi na pleme v Afriki, katerega pripadniki na pol goli plešejo okoli ognja. Ni še ozaveščeno, da nas rituali spremljajo vsakodnevno ne glede na kulturno okolje, iz katerega izhajamo. Ritualni so že jutranje umivanje, rokovanje, pozdravljanje. Tudi sam promet je ritualiziran (Kunze in Salamander 2000).

Kako rituali vplivajo na nas?

Ritualni nas spremljajo že od rojstva in zato so od njih med otrokove prve izkušnje. Že določen potek dojenja ali previjanja, redno in ponavljajoče se hranjenje in spanje ter rituali kopanja, poljuba in zgodbe za lahko noč določajo dnevni ritem in vnašajo v otrokovo življenje strukturo.

Ritualni krepijo našo identiteto, zagotavljajo orientacijo in varnost ter nam pomagajo pri učenju in obvladovanju kriznih situacij. Nekateri nam ponostavljajo življenje, saj nam tako kot navade nudijo procese, ki nam jih ni potrebno vedno znova na novo organizirati.

Otrok tudi sam zahteva ponavljanje njemu ljubih navad in npr. že petič prosi svoje starše, da mu preberejo eno in isto zgodbo. Ritualiziranje posebnih priložnosti (rojstni dnevi, vpis v šolo itd.) ali vsakodnevnih navad je pomemben pripomoček za vnašanje strukture v otrokovo življenje kakor tudi za zagotavljanje otrokove potrebe po redu (Kunze in Salamander 2000).

Ritualni so vezni členi naše družbe. Rokovanje, cerkveni rituali, poroka, celo skupno govorjenje enega jezika konec koncev niso nič drugega kot rituali naše družbe. Lahko služijo tudi uravnavanju diferenciacij znotraj skupine.

Ritualni v vrtčevskem vsakdanu

Ritualni imajo osrednjo vlogo tudi v vrtcu, pri čemer so tu še posebej pomembni prehodni rituali. Ti ne olajšajo samo prehoda med družino in vrtcem, prihoda v skupino, pozdrava, odhoda domov in slovesa, ampak nam omogočajo tudi lažje preklapljanje med različnimi dejavnostmi v vsakodnevnem življenju v vrtcu. Prilagoditev novim prostorskim in socialnim razmeram je za otroka lahko zelo stresna in tu so nam lahko v pomoč rituali. Ritualizirani prehodi med prosto igro in učenjem v notranjih prostorih in na prostem, med telovadbo in počitkom ter obroki ne glede na starost pomagajo pri strukturiranju, orientaciji in obdelavi vtisov. Otroci postopoma razvijajo tudi koncept časa in se naučijo ukvarjati z le-tem. Z jasno strukturo pomagamo otrokom, da se umirijo in osredotočijo, zmanjšamo strahove in zgradimo zaupanje. Ritualni pomagajo otroku zjutraj vstati in priti v vrtec brez negotovosti, saj vedo, kaj jih tam čaka. Otroci imajo radi ponavljajoče se dejavnosti in so zato večkrat v veselem pričakovanju njim ljubih ritualov (Kunze in Salamander 2000).

Ritualni ustvarijo občutek pripadnosti in skupnosti ter pozitivno vplivajo na družbeno sobivanje v vrtcu. Ko otroci v jutranjem krogu zapojejo pesem dobrodošlice, doživljajo: »Sodim zraven, sem del skupine.«

Kot je zapisano v *Kurikulumu za vrtce* (2007, 49): »Vsakdanje življenje v vrtcu, vsakdanja rutina, rituali, dogodki, dnevni red itn. morajo otroku omogočati občutek pripadnosti, ustvarjati prijetno vzdušje in omogočati vzpostavljanje vezi med vrtcem in družinskim življenjem.«

V nadaljevanju predstavljam različne rituale, ki prispevajo k dobremu in uspešnemu delovanju posameznega oddelka – lahko pa tudi celotnega vrtca. Pripomorejo k otrokovemu dobremu počutju, mu pomagajo pri čustveni samoregulaciji in vzpostavijo pozitivno dinamiko celotne skupine.

Rituali ob prihodu v vrtec

Že obešanje jakne na svoje mesto v garderobi, preobuvanje v copate in mahanje v slovo je za otroka lahko ritual. Vedno enak postopek mu pomaga, da preide v drugo okolje in se kasneje od njega tudi loči.

Otroku dajemo občutek varnosti, če ima svoje mesto v garderobi, svojo polico/omarico ter ležalnik (že zaradi higienskih razlogov) in če si teh ni primoran vsak dan na novo izbrati. Njegovo mesto označimo z znakom in imenom. Otrokov znak (npr. avto) lahko uporabimo po potrebi tudi za označitev sedežnega reda pri obrokih ali omejitev števila otrok v kotičkih (pomembno za otroke z MAS). Pri tem izkušnje ne priporočam, da se označi stole, temveč samo mize. Najbolje je narediti plastificiran znak, ki je prilepljen z obojestranskim selotejpom, da lahko potem sedežni red po potrebi zamenjamo. V kotičku so lahko znaki na velcro (ježek) trakovih za zapenjanje. Otrok znak sname, ko gre v drug kotiček. Poleg osebnega pozdrava strokovnega delavca pri ritualizaciji pomaga tudi jutranji krog s pesmijo dobrodošlice ali sproščenim nagovorom, da se skupina pripravi na dan.

Nasveti staršem za lažji prihod v skupino ali uvajanje

Otrok naj v vrtec od doma prinaša nekaj za tolažbo: ninico, dudo, stekleničko, najljubšo igračo itd.

»V času, ko mamica ni prisotna, mu jo ti pripomočki na nek način nadomestijo in nudijo čustveno oporo. Ko otroka zajame tesnoba, ga nima spomni na tolažbo, ki mu jo daje mamica. Otroku omogočamo, da v vrtec nosi svojo priljubljeno igračo, če pa je nima, mu te ne vsiljujemo« (Nataša Tišlarič, svet. delavka, vrtec Kočevje).

Staršem svetujemo, da se doma z otrokom dogovorijo za posloilni ritual. Morda je to samo »petka«, morda je to nosni poljub kot pri Eskimih, en objem, kombiniran s poljubom, ali pa kratki poljubi v vedno istem zaporedju, npr. na nos, čelo, lica ... Pomembno je, da je način vedno enak.

Za spletno stran Slovenskih novic je novinarka opisala zanimiv ritual: »V ameriški zvezni državi Tennessee si je vzgojiteljica domislila ritual – edinstven pozdrav ali objem, ki bi med prijatelji krepil socialno vez. Vsak dan določi dežurnega, ki skrbi za prijeten sprejem, ko pridejo otroci v vrtec in ko se poslovijo. Vsak od njih ima svoj pozdrav, ki se ga morajo vsi naučiti. Nekateri se ne želijo pri pozdravu objeti, eni delijo samo kepice, spet drugi ob tem tudi malo zaplešejo. S takim samosvojim načinom pozdravljanja v vrtcu spodbujajo sprejemanje raznolikosti, prijaznost in družbeno interakcijo« (N. Č., *Slovenske novice*, 2018).

Menjava plenice

Če ima otrok pri menjavi plenice stiske, nam pomagajo rituali, da ustvarimo znano okolje in varen odnos. To lahko dosežemo s kratkimi prstnimi igrami ali »bibarijami«. Na primer:

PIKA, PIKA, PIKICA (avtor neznan)

PIKA,PIKA,PIKICA	(Dotaknemo se oči in nosu,
TO JE LEPA SLIKICA.	zaokrožimo z roko okrog obraza,
MAJHNA UŠESA, DOLGI VRAT	primemo otroka za ušesa, požgečkamo vrat,
A PO GLAVI VES KOSMAT.	
KDO JE TO?	razmršimo lase.)

Lahko prepevamo pesmi ali damo otroku v roke njemu ljubo igračo. Lahko pa tudi samo z umirjenim glasom in vedno na enak način ubesedimo, kar ravnokar počnemo.

Tolažba ob poškodbah

Pomaga »pihanje« poškodbe, čaranje, čarobni robček, objem ali poseben obliž. Jaz sem si npr. izmislila naslednje izreke za tolažbo pri poškodbah:

»Glej, ta robček solze obriše, na ustnice nasmeh nariše!«

»Čira, čara, robček čara, ti nasmeh nazaj pričara!«

»Teče, teče rdeča kri, ti ostani brez skrbi, kmalu sončno bo nebo, zdravo tvoje bo telo!«

Rituali za sprostitvev

Otrok je vsak dan preplavljen z vtisi, ki jih včasih težko predela, in nima časa, da se umiri. Naredimo lahko »otok miru«: uležemo se skupaj na odejo, z glavo ob glavi, in si predstavljamo nebo ali umirjeno pokrajino. Pripovedujemo domišljjske zgodbe, poslušamo glasbo.

Za prehode

Ponavljajoči se udarec gonga/ksilofona/ročnega bobna, ki sproži prosti čas ali čas čiščenja, pomaga otroku preiti na novo situacijo. Pomagajo tudi izreki: »1,2,3, v koloni vsak stoji«, »1,2,3, vsak sedi«, »1,2,3, ušesa« (Znak, da naj poslušajo). Ko delamo kolono, lahko rečemo: »Naredimo najlepšo kolono na svetu«. To se otrokom zdi imenitno in se zato bolj potrudijo. Otroci tudi radi nastopajo za druge in pojejo pesmi, ko se čaka v garderobi ali na kosilo.

Moja pesem, da se zberemo v krog:

Krog

Melodija in besedilo: Claudia Uhan

Ti-ho, ti-ho, ti-ho, na-re-di mo krog. Hi-tro, hi-tro, hi-tro, pri de vsak o-trok.

5 D G D G D G D G

In vse ro-ke si po-da-mo, vsi ve-li-ki mi to zna-mo! Ti-ho, ti-ho, ti-ho, na-re-di-mo krog!

Počitek

Mirna zgodba ali glasba lahko pomagata otrokom, da se umirijo v času počitka.

Pri obrokih

Določimo dežurne otroke, ki pomagajo pri deljenju krožnikov (tabela dežurstva je lahko narejena z znaki otrok – vsak otrok pride na vrsto enkrat na teden). Pogrinjki, dekoracija mize (cvetlice v vazi), prtički, vse to ustvarja pozitivno vzdušje pred in med jedjo.

Imamo tudi rek za dober tek: »Vse lačne male ribice (obe dlani otrok oponašata ribe, s prsti skupaj, palca obrnjena navzgor, ostali prsti se gibajo levo in desno), plavajo do mizice, tam pa rečejo ta rek, vsem želimo dober tek!«.

Po bontonu velja, da se v poslovnem svetu pred obroki ne zaželi več »dober tek«. V vrtcu pa moramo presoditi, ali je z obrokom smiselno pričeti istočasno.

Prazniki in praznovanja

Rituali ob rojstnih dnevih, veselem decembru in pustu strukturirajo ne samo praznični dan, temveč celo leto in otrokom omogočajo bolj zavestno doživljanje letnih časov.

Za praznovanje rojstnih dni si otrok lahko izbere svojo temo praznovanja (npr. gasilska, avtomobilska, marsovska zabava). Pričetek praznovanja je lahko vedno enak, in ker upoštevamo načelo enakih možnosti, praznujemo rojstne dni otrok, rojenih v poletnih mesecih, že v naprej, ko so še vsi v vrtcu.

Slavljenca posedemo v sredino kroga in pred nje postavimo mizico s torto (iz papirja, embalaže). Prižgemo toliko čajnih svečk, kolikor ima let. Zaradi zagotavljanja požarne varnosti so lahko na baterije. Potem prileti skupinska lutka, npr. pikapolonica, ki ne zna šteti, in te svečke skupaj preštejemo. Pikapo-

lonica čestita slavljencu, nato čestitajo še otroci. Ti se obenem učijo rituala rokovanja z desno roko, čestitanja za rojstni dan, govorjenja in gledanja v oči in izražanja voščila slavljencu. Nato zapojemo slavljencu še vse najboljše za rojstni dan, da potem upihne svečke. Sledi pogostitev. Da se izognemo sladkarijam, se lahko s starši dogovorimo, da prinesejo za rojstne dni slane palčke in sok. Nato sledijo rajanje, ples, gibalne ali ustvarjalne dejavnosti, le-te pa so odvisne od teme, ki si jo je zaželel otrok.

Ob veselem decembru ima vsak vrtec svoje tradicionalne rituale (npr. pohodi z lučkami).

Pospravljanje

Pospravljanje lahko poteka tudi tako, da poslušamo glasbo in otroci tekmujejo s pesmijo, ali bodo hitreje pospravili igralnico, kot se bo pesem končala. To je predvsem učinkovito takrat, ko naj bi pospravili hitro. Spodbujamo jih tudi s tem, da rečemo, da vse roke pomagajo.

Indijanski rojstni dan

foto: Claudia Uhan

Praznovanje rojstnih dni

foto: Sandra Mojstrovič

Ko pa imamo dovolj časa za pospravljanje, to ne imenujemo »pospravljanje«, ampak prosimo otroke: »Pomagajte očediti našo igralnico«, »Kdo bo dal spat punčke/dojenčke (te se lahko poimenuje)« ali »Kdo bo dal živali v hlev na kmetiji«. Ko »konji« najdejo svoje mesto na polici, lahko enemu otroku dovolimo, da odleti s čarobno vilo (npr. lutka iz svile ali volne) skozi igralnico, da preveri, če je vse na svojem mestu. Ta lutka ima v igralnici svoje mesto in leti samo v času pospravljanja.

Sproščanje jeze

Če je kateri izmed otrok jezen, lahko kot ritual uporabimo besede: »Vidim/razumem, da si jezen. Kje čutiš to jezo? Tukaj imaš vrečo za boksanje/šlano testo/glino/blazino, da daš to jezo ven.«

Učenje postavljanja meja

Uvedemo pravilo »Stop, nehaj!«, s katerim otrok opozori drugega, da je ta prestopil mejo. Šele, če opozorjeni otrok ne neha, gre tisti, ki ga je opozoril, povedati vzgojitelju, kaj se je zgodilo. S tem otrok spoznava verbalno komunikacijo kot vir reševanja problemov.

Rituali za jutranji krog

Na tla nalepimo pikice (iz samolepilne folije, premer 3–4 cm) za lažjo postavitev stolov v krog. Vsak otrok postavi v krog svoj stol. Stol postavi tako, da ima, ko sedi, copate na piki. Otroci po zajtrku in umivanju zob sami od sebe naredijo krog in počakajo na začetek aktivnosti. Jutranji pozdrav, gibalne minute in preštevanje lahko izvajamo kot rutino s celotno skupino.

V svoj vrtec lahko uvedete kratko socialno igro »Potovanje pozdrava«, ki smo jo s sodelavkami izvajale takoj po zajtrku. Z njo smo naznanile pričetek dejavnosti, pridobile pozornost, dosegle umirjenost otrok ter poudarile pomembnost vsakega posameznika naše skupine.

Igra gre takole: pozdrav navadno prične vzgojiteljica, ki se prva rokuje z otrokom poleg nje in mu reče: »Dobro, jutro Matej!«, ta pozdravi na enak način vzgojiteljico in nato da roko in pozdravi še otroka poleg sebe. Pozdrav potem potuje naokrog. Da dajo otroci sami od sebe pri uvajanju rituala desno roko, jim na njo narišemo zvezdico.

Temu pozdravu pri starejših otrocih lahko sledi tudi igra »Številčna raketa«, pri kateri se po vrsti preštujemo naprej, potem pa še nazaj. Vsak, ki je na vrsti, vstane, če pa v krogu stojimo, pa počepne ali se usede. Ker štejemo vsak dan, otroci zelo hitro usvojijo štetje. Seveda v mlajši skupini ali pri otrocih, ki tega ne zmorejo, otroke prešteje vzgojitelj. Pri mlajših lahko štejemo tudi samo naprej, pri tem pa je v ospredju gibanje in urjenje pozornosti, da pravočasno vstanejo ali počepnejo. Vključimo lahko tudi gibalne minute, ki jih vedno izvajamo pred začetkom dejavnosti.

Druga ideja za ritualiziranje jutranjega kroga, predvsem za starost 3–4 leta, je naslednja:

Eden od otrok lahko ustvari sredino. Na nizko mizo ali tla pripravi posebno obarvano blago, katerega barva ustreza dnevu v tednu. Vsak dan v tednu ima določeno barvo. Prižge čajno lučko na baterije in sam izbere enega izmed simboličnih predmetov: »igra« (vrtavka), »zgodba« (knjižica), »steklena krogla ali govoreči kamen« (pripovedovanje zgodb) ali »malo glasbilo« (petje pesmi). Če otrok izbere vrtavko, se igramo v krogu, kakšnih 3–6 krogov (odvisno od starosti otroka). Če otrok želi nekaj povedati, izbere stekleno kroglo, ki se nato premika od otroka do otroka. Tu je čas lahko omejen glede na starost otroka, odvisno od potrpežljivosti in dovtetnosti skupine. Če je na mizi »knjižica«, preberemo zgodbo. Načinov za izpeljavo je tu nešteto ...

Isti dan lahko dežurni otrok pokliče ostale: »Vsi otroci, ki imajo mačko/radi jedo testenine/nosijo nekaj modrega/imajo sestro itd., gredo umiti roke«. Vsak otrok rad za kratek čas prevzame naloge in odgovornosti.

Krog – pike

foto: Sandra Mojstrovič

Nauči se biti v središču pozornosti in se počuti sprejet. Jasen vrstni red (npr. otrokovo ime na ščipalki) zagotavlja, da pridejo na vrsto vsi. Seveda obstaja še veliko drugih idej in predlogov, pomembno je, da v vseh ritualih uživate sami, saj se bo nato vaše veselje in navdušenje preneslo tudi na otroke.

Otroci s posebnimi potrebami in rituali

Otroci z zmanjšanimi sposobnostmi se pri izvajanju že znanih ponavljajočih dejavnosti počutijo sprejete in uspešne, kar krepi njihovo samopodobo. Otroci z avtističnimi motnjami pa pogosto razvijajo tudi nefunkcionalne rutine in rituale.

Na strani Bibaleze.si so zapisali: »Ker se otrokom z MAS zdi svet velikokrat zelo zmeden in neobvladljiv, imajo zelo radi rutino, kar pomeni, da si želijo vsak dan enakih ritualov – hoja po isti ulici do šole, ista hrana za zajtrk, ista barva majice na določene dneve in podobno. Zelo težko sprejemajo in prenašajo spremembe, ko se te pojavijo, zato je priporočljivo, da so nanje pripravljeni, ko je to mogoče« (A.K. 2019). Tudi problematično vedenje je lahko navada.

V navodilih za delo z otroki z avtistično motnjo v posebnem programu vzgoje in izobraževanja Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (2014, 8–9) je zapisano:

»Pri organizaciji prostora je treba upoštevati potrebo otroka z MAS po stalnosti, saj se tak otrok počuti varno le v okolju, ki se ne spreminja. Tako ga lahko hitro zmoti drugačna postavitev miz in drugega pohištva, moteče so lahko dekoracije na stenah in druge okrasitve prostorov. Otroci z MAS pogosto potrebuje dodatne vizualne opore za razumevanje zaporedja dogodkov in za orientacijo v času. Tako naj ima na stalnem mestu urnik dnevnih dejavnosti, ki ga izpolnjuje sproti, na vidnem mestu naj bo postavljen tedenski urnik oddelka in drugo gradivo, ki mu omogoča razumevanje časovnega poteka dogodkov (npr. seznam morebitnih opravil, ki se ponavljajo dnevno ali tedensko). Pri izvajanju dejavnosti je treba upoštevati, da otroci z MAS navadno slabo reagirajo na časovne pritiske. Priporočljivo je, da učitelj jasno opredeli čas začetka in konca dejavnosti, pri izvajanju programa pa naj čim bolj dosledno sledi otrokovemu individualnemu urniku dejavnosti. Morebitne spremembe v dejavnostih mora pravočasno nakazati in pojasniti, hkrati pa mora navajati otroka z MAS na sprejemanje sprememb v urniku oz. na sprejemanje odmika od vsakodnevne rutine«. S tem se izognemo poglobljanju obsesij ali temu, da jih ustvarimo za otroka z MAS celo sami.

Rituali kot zavore

Rituali sami po sebi niso cilj. V idealnem primeru pozitivno soustvarjajo vsakodnevno življenje v vrtcu. Toda ko rituali povzročijo stres, namesto da bi

Rokovanje – rojstni dan

foto: Sandra Mojstrovic

ga zmanjšali, se vprašajte: Kateri rituali jemljejo več energije, kot pa prinašajo dodano vrednost? Ob katerih ritualih se otroci dolgočasijo? Kako bi jih lahko spremenili, da bi postali zabavni? Koliko svobode imajo otroci v vsakdanu, da odkrivajo nove stvari ter aktivno in neodvisno raziskujejo svoje okolje?

Odsvetuje se tudi uporaba ritualov pri odvajanju od kahlice, saj lahko ta pozornost otroku postane preveč vseč ali to začne izkoriščati, s tem pa se kahlica spremeni v »prestol« malega nadobudneža.

Med rituali je dovoljeno narediti premor, izjeme ali spremeniti njihov potek. Rituali naj bodo katalizatorji, in ne »zavore« za projekte in nove ideje.

Zaključek

Priporočam, da poiščete komponente, ki bodo v veselje vam in seveda ustrezajo tudi vašim otrokom. Na ta način bodo rituali v vaši skupini skozi celo leto obdržali svoj čar. Morda se vam bo zdelo, da je kak ritual na začetku pretežek, vendar vsakodnevno ponavljanje ritualov hitro pripelje do uspeha vsakega posameznika. Otroci vas bodo sami opozorili, če boste kak dan njim ljub ritual pozabili, saj jim ta daje predvsem občutek varnosti in strukture. Rituali so torej pravilno uporabljeni edinstven in nepogrešljiv vzgojni pripomoček.

Viri:

A. K. (2019): Vse, česar niste vedeli o avtizmu. Bibaleze. Dostopno na: https://www.bibaleze.si/razvoj_otroka/avtizem.html, 28.03.2020
Kunze P., Catharina S. (2000): *Die schönsten Rituale für Kinder*. München: Graefe und Unger Verlag GmbH,
Ministrstvo za šolstvo in šport (2007): *Kurikulum za vrtce*, str. 49. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (2014): *Navodila za delo z otroki z avtistično motnjo v posebnem programu vzgoje in izobraževanja*. Zavod RS za šolstvo. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Izobrazevanje-otrok-s-posebnimi-potrebami/OS/Posebni-program-vzgoje-in-izobrazevanja/Navodila/Nav_avtisticna_motnja.pdf, 28.03.2020
N. Č. (2018): Prijateljstvo, Vzgojiteljica v vrtcu uvedla neprecenljivi obred. Slovenske novice. Dostopno na: <https://www.slovenskenovice.si/potrosnik/clanek/video-vzgojiteljica-v-vrtcu-uvredla-neprecenljivi-obred-110888>, 28.03.2020
Nataša Tišlarič (brez letnice): *Uvajanje otroka v vrtec*. Vrtec Kočevje. Dostopno na: http://www.vrteckocevje.com/uploads/files/uvajanje_otroka_v_vrtec.pdf, 28.03.2020